

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2017 • Sayı: 48

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2017- Sayı 48 Hakemli Dergidir.
TUBİTAK ULAKBİLİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651
ISSN: 1011-7474

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Adnan TÜZEN

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editör

Miyase KOYUNCU KAYA

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz KURT	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hakkı ACUN	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mehmet AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AĞGÜNDÜZ	Amsterdam Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Eugenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aysel TÜKEL YAVUZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Emekli Öğretim Üyesi
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet ÇETİN	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler ünvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukukî mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C. BAŞBAKANLIK
Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000- Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com- web: www.vgm.gov.tr

Yapım

Semih Ofset S.E.K. Yayıncılık

Kapak ve Sayfa Tasarımı

M. Edip ERDOĞAN

Baskı

www.semihofset.com.tr- 0312 341 40 75

İÇİNDEKİLER

Takdim	3
Önsöz	5
İçindekiler/Contents	7
Amasya Kazası'nda Seydi Çelebi ve Mehmed Çelebi'ye Ait H. 790/ M. 1388 Tarihli Türkçe Vakfiye Turkish Waqf Deed that Belongs to Seydi Çelebi and Mehmed Çelebi in District of Amasya Dated H. 790/ M. 1388 Sıddık Çalık	9
Niksar Kazası Sinan Bey Vakıfları Waqfs of Sinan Bey in the District of Niksar Ali Açıklak	17
Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği Architecture of Sıbyan Mektebs: Sample of Abdullah Paşa Sıbyan Mekteb Çiğdem Belgin Dikmen - Ferruh Toruk.....	35
Osmanlı'da İcâreteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler New Perspectives on the Practice of İcâreteyn (Double-Renting) in the Ottoman Waqf System Ramazan Pantık.....	75
Çemişgezek Süleymâniye Camii Vakfı Süleymâniye Mosque of Cemisgezek Celalettin Uzun.....	105
18. Yüzyılda Hayırsever Bir Osmanlı Veziri: Hâfız Mustafa Paşa'nın Elazığ ve Malatya Vakıfları A Benefactor Ottoman Vizier in the 18th Century: Elazig and Malatya Foundations of Hâfız Mustafa Pasha Murat Alanoğlu	123
Alaca Minare Mescidi Yapısal Performansının İncelenmesi Investigation of the Structural Performance of Alaca Minaret Mosque Burçin Şenol Şeker	137
Cihât Mevzuatı Jihât (Duties) Legislation Talip Ayar.....	145
Tarihçe-i Harem-i Şerif-i Kudsi History of Harem-i Şerif in Jerusalem Mevlüt Çam.....	195
Kitâbiyât.....	203
Hasan Hüseyin Güneş, Kudüs Meğâribe Mahallesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017, 260 s. ISBN: 978-975-19-6820-3 Mustafa Öksüz.....	205
Mustafa Kaygısız, Turgutoğulları: Orta Anadolu'nun Türkmen Beyliği, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, Aralık 2016, XIV + 200 s. ISBN: 978-605-9427-59-3. Yusuf Turan Günaydın	207
İbrahim Hakkı Konyalı'nın Kayıp Arşivinden İstanbul'da Mimar Sinan Eserleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ, İstanbul, 2016, 456 s. ISBN: 605-913-25-10 Mehmet Kurtoğlu.....	213
Haliç'te Büyük Bilgi Şöleni: 2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi'nin Ardından Yılmaz Kurt	219

18. Yüzyılda Hayırsever Bir Osmanlı Veziri: Hâfız Mustafa Paşa'nın Elazığ ve Malatya Vakıfları*

Murat Alanoğlu**

Öz

XVIII. yüzyıl ortasından itibaren Çavuşbaşı, Kapıcıbaşı ve Keban-Ergani Maden Eminliği yanında Erzurum, Şam, Diyarbakir ve Bağdat valiliği görevlerinde bulunan Hâfız Mustafa Paşa, elde ettiği siyasi konum ve ekonomik gelir ile birçok hayır eserinin inşasına imkân sağlamıştır. Başlıca eserleri Keban'da sıbyan mektebi, Harput'ta dârü'l-kurra, Arapgir'de iki medrese ve kütüphane ile Malatya'da bir camii ile sıbyan mektebidir. Bunların bir kısmı günümüzde mevcut olmayıp, bir kısmı hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bu çalışmada vakfiyelerden ve diğer arşiv belgelerinden yola çıkılarak bu vakıf kurumlarının ifa ettikleri görevler ile bölgenin eğitim ve sosyo-kültürel hayatına katkıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Hafız Mustafa Paşa, Harput, Keban, Malatya, Arapgir

A Benefactor Ottoman Vizier in the 18th Century: Elazig and Malatya Foundations of Hâfız Mustafa Pasha

Abstract

Since the middle of the 18th century, Hâfız Mustafa Pasha, who was serving as governor of Erzurum, Damascus, Diyarbakir and Baghdad, besides Çavuşbaşı, Kapıcıbaşı and Keban-Ergani Maden Emiri, provided the opportunity to construct many charitable institutions with his political position and economic income. His main charitable institutions are primary school in Keban, dârü'l-kurra in Harput, two madrasahs and a library in Arapgir and primary school and a mosque in Malatya. Some of them are not present today, but some of them still exist. In this study, the contributions of these foundation institutions and their contribution to the education and socio-cultural life of the region were examined through endowment and other archive documents.

Keywords: Waqf, Hafız Mustafa Pasha, Harput, Keban, Malatya, Arapgir

* Bu çalışma Vakıf Araştırmaları Merkezi (VAKAR) tarafından desteklenmiştir. Desteklerinden ve oluşturdukları ilmî muhitten dolayı Prof. Dr. Ahmet Kal'a ve vakıf yetkililerine teşekkürlerimi sunarım.

** Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, muratalanoglu@gmail.com

Giriş

Osmanlılarda vakıf kurumu, kültür hayatının gelişmesinde, ekonomik istihdam yaratılmasında, sosyal dengenin kurulmasında ve planlanmasında oldukça etkili olmuştur. Diğer İslam devletlerine nazaran Osmanlılar'da vakıfların işlevleri ve sundukları hizmetler çeşitlenmiş ve vakıf kurumu daha çok gelişme göstermiştir. Bu bakımdan bireylerin doğumundan ölümüne kadar herhangi bir zamanda vakıflarla ilişkisi söz konusu olmuştur. Öyle ki, bir kimse vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yer-içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder ve vakıf idaresinden ücretini alır (Yediyıldız, 2003: VII). Osmanlılarda eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde de vakıfların rolü yadsınamaz. Sıbyan mekteplerinin, medreselerin ve kütüphane binalarının kurulmasında ve tamirinde, görevlilere ödenecek ücretlerden öğrencilerin bütün ihtiyaçlarının karşılanmasına varıncaya tüm süreci örgütleyen vakıflar olmuştur (Yediyıldız, 1989: 51). Menkul ve gayr-ı menkul olarak vakıf gelirlerinin tahsis edildiği tedris müesseseleri sıbyan mektepleri, medreseler, dârü'l-kurrâ ve dârü'l-hâdislerde yapılan mekteb tedrisâtı ile halkın ta'lim ve terbiyesiyle alakalı müesseseler kurulmuştur. İslam dünyasında olduğu gibi Osmanlılarda dârü'l-hâdis, dârü'l-kurrâ ve medreselerin büyük kısmı da vakıf olarak yapılmış ve bütün masrafları vakıflar tarafından karşılanmıştır (Yediyıldız, 1986: 169). Bireyler, kurdukları vakıflar sayesinde dünyevi işlerini yürütürken, uhrevi hayatlarını kazanmanın yollarını aramışlardır (Beşirli, 2010: 35).

Osmanlı vakıf kuruculardan biri olan Hâfız Mustafa Paşa, 18. yüzyılda hayırseverliği ile ön plana çıkan bir devlet adamıydı. 1763'te başladığı maden emniyeti göreviyle Keban ve Ergani ile birlikte Arapgir, Malatya ve Harput bölgesinde önemli hizmetler yaparak hem devlet nezdinde hem de halk nazarında sevilen ve saygı duyulan bir idareci haline gelmiştir. Maden işlerinin düzenli yapılmasını sağlayarak devlet hazinesine büyük miktarda gelir sağlamış, ayrıca bölgede devlet hâkimiyetini tesis ederek güvenlik, huzur ve refahın devamını temin etmiştir. Mustafa Paşa, bu devlet hizmetlerinin yanı sıra dinî, sosyal ve eğitim gibi alanlarda da yararlı işlere imza atmıştır.

Hâfız Mustafa Paşa Kimdir?

Hâfız Mustafa Paşa'nın tam olarak hangi tarihte doğduğu tespit edilememekle beraber, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul Kasap İlyas Mahallesi'nde¹ Erzurumlu İspanakçızâde ailesinden Mehmed Bey'in oğlu olarak dünyaya geldiği bilinmektedir (BOA, *DH. MKT*: 719/61-980/35). Dindar bir ailede yetiştiğinden temel dinî eğitimini aldıktan sonra civardaki bir medresede Kuran-ı Kerim'i ezberleyerek "hâfız" unvanı aldı. İspanakçızâde Mustafa, bir süre sonra sarayda Çavuş ve Çavuşbaşı görevlerinde bulundu ve bu görevden yükselerek Kapıcıbaşı oldu. Kapıcıbaşılık görevinden sonra 1763'te Keban Ergani Madenlerinin üç yıllık ihalesini alarak maden emini olarak atandı. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden vakıflardan ilkinin ise bu göreve atandıktan bir yıl sonra 1764'te Keban ve Harput'ta tesis etti. Mustafa Bey, ilk görevinde yeterli başarıyı gösteremediğinden emniyetten alındı. Ancak yerine atanan Hasan Efendi, Mustafa Paşa'nın madendeki üretim miktarına ulaşamadığından 1768'de İspanakçızâde Mustafa tekrar maden emini olarak atandı ve bu görevi 1774'e kadar devam ettirdi (Bilgin, 2014: 82). Fakat bundan sonraki görevleri maden emniyeti ile birlikte sancak tasarrufu veya valilik olacaktı. Nitekim 1768'deki atamada kendisine aynı zamanda *mîrimîran* rütbesi ve *Rumeli Beylerbeyi* payesiyle Malatya sancağı da tevcih edilmişti (Çeşmî-zâde Tarihi, 1959: 79). Erzurum valiliğinden sonraki görevi 1772'de atandığı Şam valiliği ve Şam emiri'l-hâclığı idi (BOA, *C. DH*: 310/15458; Göksu, 1993: 27). Mustafa Paşa'nın üçüncü vakfı ise bu görevi sırasında Arapgir'de kurduğu iki medrese ve bir kütüphaneden oluşan eğitim kurumlarıydı. Paşa, bir yıllık Şam valiliğinden sonra görevinden istifa etti (Göksu, 1993: 32). 1773'te Karaman valiliğine atanan Mustafa Paşa, hemen akabinde 1774'te Diyarbakır valisi olarak görevlendirildi. Bu görevde iken Rumeli'de Ruslar ile devam eden savaşta Anadolu asker sürücüsü olarak tayin edildi. Bütün Anadolu askerlerini toplayıp Şumnu'da zor durumda olan Osmanlı kuvvetlerine yardım etmesi istenmişken, zamanında yetişemediğinden orduya yardım edemedi ve görevinden azledil-

1 Kasap İlyas Mahallesi ve İspanakçı Viranesi için bkz. Behar, Cem (2014). *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

di. 1775 yılında Rakka valiliğine atandı, ardından 1776 yılında ise Bağdat'ta uzun süredir devam eden Kölemen idaresini sonlandırmak ve İranlılar ile savaş durumuna gelen Kölemen Ömer Paşa'yı ortadan kaldırmak üzere Bağdat valiliğine tayin edildi (Mür'it-Tevârih, 1978: III, 34). Kısa sürede Ömer Paşa'yı etkisiz hale getirdi, ancak Kerim Han Zend liderliğindeki İran ordusunun ilerleyişine engel olamadı. İranlılar türlü oyunlarla Basra'yı işgal ettikleri gibi Musul ve Bağdat üzerine de asker gönderdiler. Bu durumda gerekli tedbirleri alamayan Hâfız Mustafa Paşa görevinden alındı. Bağdat'taki ve daha öncesinde devlet nazarındaki tutumları sonunu getirdi ve muhtemelen 1777 yılının ilk günlerinde Diyarbekir'de hapsedildiği sırada idam edildi. İdamından sonra kesilen başı 17 Ocak 1777'de İstanbul'a getirilerek saray kapsamında teşhir edildi ve doğduğu yer olan Ispanakçı Konağı bitişiğindeki Abacı Mescidi'nin haziresine gömüldü.²

Mustafa Paşa'nın Vakıfları

Paşanın ilk hayratı 1764 yılında Keban-Ergani Maden Emini olduğu sırada Harput ve Keban'da tesis ettiği vakıf müesseseleridir. Paşa, Harput'ta Hoca Mahallesi'nde Hoca Pınarı denilen çeşme yakınında iki katlı ve geniş bir ev satın aldı ve *dârü'l-kurrâ* olarak yeniden inşa ettirdi. Keban kazasında ise saray yakınında bulunan bir *sıbyan mektebi* ile *muallimhâne* bina ettirdi. Bu vakıf kurumları yoluyla çocukların eğitim almasını sağladı. Harput'ta kurulan darü'l-kurrâ ise Kuran-ı Kerim ile hadis eğitimi verecek ve burada eğitim alan kişiler Kuran'ı düzgün okumayı öğrendikleri gibi bir süre sonra hocalık yapacak duruma gelebileceklerdi. Bu vakıf kurumlarında görev yapan kişilerin maaşları da Mustafa Paşa'nın vakfa tahsis ettiği gelirlerden ödenecekti (TSMA, d. 6973; d. 7076).

Hâfız Mustafa Paşa'nın diğer vakıf eseri Malatya'daki Camii ve yanındaki sıbyan mektebidir.

Paşa, Malatya valisi olduğu 1768 yılında Malatya'daki "Aspozi" denilen mahalde daha önce mevcut iken sonradan harap olup yıkılan ve cemaati kalmayan camiyi, eski bânisinin ruhunu şâd etmek üzere yeniden bina etmeye karar verdi. Vakfın gelir kaynağı, Mustafa Paşa'nın Malatya'da satın almış olduğu mülklerdi. Caminin görevlileri vâkıfın bu mülklerinden elde edilen paradan ücretlerini alacaklardı (VGMA, 601: 146/188). Bu şekilde yeniden imar edilen cami ve sıbyan mektebi geniş hizmetli kadrosuyla bölgede hizmet vermiştir. Bugün de varlığını sürdüren ve Battalgazi ilçesi sınırları içerisinde yer alan bu eser *Tahtalı Minare Camii* adını taşımaktadır.

Hâfız Mustafa Paşa'nın üçüncü hayır eseri Şam valisi olduğu 1773 yılında Arapgir'de inşa ettirdiği iki medrese ve bir kütüphanedir. Paşa, Arapgir'de medrese talebelerinin yatılı olarak kalabilecekleri bir mekân olmadığından mevcut eksikliği gidermek üzere iki medrese yaptırdı. Gerek Arapgir'de meskûn gerekse Arapgir dışından gelecek öğrencilere hizmet etmesi arzulandı. Zira burada bulunan müderris ve hocalar yatılı mekân eksikliğinden dolayı okutacak öğrenci bulamıyorlardı. Böylece yatılı medrese ile dışardan gelecek talebeler barınma imkânı elde edecek ve eğitimlerini sürdürebileceklerdi. Bu medreselerden biri Arapgir şehir merkezinde iken diğeri şehrin az dışarısında "bahçeler" denilen mevkideydi. Bu medreselerde toplam on sekiz hücre bulunmaktaydı. Her bir hücrede iki öğrenci kalacak ve bu öğrencilere günlük iki akçe verilecekti. Bu vakfın hizmetlerinin sürdürülebilmesi için Mustafa Paşa, Arapgir'de bir değirmen ve tarlasını, Erzurum'daki dükkânları ile kahvehanesini vakfetti. Medrese vakfının idareciliğinin bir kadına verilmesi ilginç ve dikkat çekicidir. Medreselerden biri için İbrahim Paşa adlı bir kişinin evi satın alınmış ve medreseye dönüştürülmüştü. Vakfın idarî düzenini sağlayan mütevelliyeye de İbrahim Paşa'nın kızıydı. Bu hanım, vakfa bağışlanan mülklerin gelirini toplayacak ve vakıfta görevli olan kişilerin ücretlerini ödeyecekti. Kalan paralar ile vakıf eserlerinin tamir ve bakımını yaptıracaktı. Bu medreselere bânisi Hâfız Mustafa Paşa'dan dolayı *Hâfızıye Medreseleri* adı verildi. Şehir merkezinde yer alan medresenin bitişiğine bir de kütüphane kuruldu. *Ispanakçızâde Hâfız Mustafa Paşa Kütüphanesi* denilen bu

2 Hâfız Mustafa Paşa'nın geniş biyografisi için Bkz. Alanoğlu, Murat (2015). "Elazığ Eğitim Tarihine Katkı: Vezir Ispanakçızâde Hâfız Mustafa Paşa'nın Harput ve Keban'da Kurduğu Eğitim Müesseselerine Dair İki Vakfiye". *Tarihten Günümüze Elazığ Uluslararası Kongresi Bildirileri*, II, Ankara, 741-760; (2016). "18. Yüzyılda Maktûl Bir Osmanlı Veziri: Bağdat Valisi Hâfız Mustafa Paşa (Ispanakçızâde) ve Katli Meselesi". *Ciêpo* 22, Trabzon 4-8 Ekim 2016, (Sözlü sunun, Aralık 2017'de yayımlanacak)

eser Arapgir halkına ve medrese talebelerine hizmet verecekti. Kütüphanede iki kişi *hâfız-ı küttâb* olarak görevlendirilmişti. Vakfiyeye eklenen bir şartla kütüphanedeki kitapların korunması sağlanmıştı. Vâkîfın şartı gereğince, ödünç verilen kitapların karşılığı olarak değerlerinin iki katı ücret rehin alınacaktır. Bu şekilde kütüphanenin uzun süre bölgede hizmet ettiği görülmektedir (TSMA, d. 7052).

I. Harput ve Keban Vakıfları

Harput ve Keban'da kurulan dârü'l-kurrâ, sıbyan mektebi ve muallimhâne kurumlarının vakfiyeleri Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (TSMA d.) 7076 ve 6973 numaralarda *vakıfnâme* olarak kaydedilmiştir. 7076 numarada kayıtlı olan ilk vakfiye A3 ebadında, tek sayfada divanî kırma bir hat ile yazılmıştır. Arapça dua ve terkiplerin de yer aldığı vakfiye Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Sayfanın üst tarafında Arapgir ve Harput kadılarının onama kaydı ve mührü bulunmaktadır. Bu belge vakfın ilk teşekkül kaydı olup H. 1 Cemaziye'l-evvel 1178/M. 27 Ekim 1764 tarihlidir.

TSMA d. 6973 numarada kayıtlı *zeyl vakfiye* ise vakıf kurucusu tarafından daha sonra vakfın gelirlerine İstanbul'da yapılan eklemeler üzerine düzenlenmiştir. Defter şeklinde tertip edilen bu vakfiyede birinci nüshadaki bilgiler özetlendikten sonra İstanbul'da eklenen akarât kaydedilmiştir. Bu nüsha bir defter içine rapt edilen 8 varaktan oluşmakta ve ilk varak sonradan yazılan 14 sayfa numarası ile başlamakta, son sayfası ise 21 ile bitmektedir. Gayet düzgün bir nesih hat ile yazılan vakfiyenin dili Osmanlı Türkçesi olup, birkaç yerde Arapça dua ve terkip içermektedir. Vakfiyenin düzenlenme tarihi H. 9 Zilkâde 1181/M. 28 Mart 1768 olarak kayıtlıdır (TSMA, d. 6973: vr. 21).

Vakfın Yönetimi

Gördüğü vazife itibarıyla hayrî olan bu vakıf, işleyiş bakımından yarı evlatlık/zürrî vakıf niteliği taşımaktadır. Nitekim Hâfız Mustafa Paşa kendisini günlük 40 akçe ile müteveli atamıştır. Kendisi öldükten sonra bu tevliyet görevini, erkek evlâd nesline ve eğer onlardan kimse kalmazsa kız evladı nesline bırakılmasını, onlardan da kimse kalmazsa azatlı cariyelerinin önce erkek sonra kız

nesline ve eğer soyu kesilirse devlet ve kadı tarafından uygun birinin atanmasını istemiştir. Eğer istediği şartlar gerçekleşmezse o durumda vakfın gelirinin fakirlere dağıtılmasını istemiştir. Vakfın şartlarında gerekli değiştirme hakkı kendi elinde olmak üzere, kimsenin müdahalesi olmadan devamını şart koşmuştur. Vakıf, bu şekilde teftiş edilip devam ettirilmek üzere Haremeyn kalemine kaydedilmiştir.

Görevliler ve Görev Şartları

Vakıfta görev yapacak vazifelilerin nitelikleri, ücretleri ve tayin işlemlerinin nasıl yapılacağı gibi konular vakfiyelerde ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Buna göre görevlilerin yapacakları vazife ve alacakları ücretler şu şekildedir (TSMA, d. 6973: vr. 15-17):

Harput'ta *dârü'l-kurrâ* olarak bina olunan eve, kıraat ilminde mâhir *Tokatî eş-Şeyh Halil Efendi ibn Ali* isteyenlere kıraat tâlim etmek üzere şeyhü'l-kurrâ tayin olunmuş ve görevini yapıp her gün Kuran eğitimi verdiği sürece günlük 36 akçe vazife ile şeyhü'l-kurrâ atanmıştı. Hadis ilminde bilgili ve faziletli bir kişi olarak *Harput Müftüsü el-Hac Osman bin Mehmed*³ haftada iki gün dârü'l-kurrâyâ gelip *Buhari-i Şerif* ve diğer hadis kitaplarını okutmak üzere günlük 24 akçe ile görevlendirilmişti. Şeyhü'l-kurra ve muhâddis, dersten sonra talebeler ile birlikte bir Fatiha-i Şerif okuyup Hz. Muhammed'in (s.a.v) ruhuna hediye etmeleri de istenmişti. Harput'ta *Ağa Camii İmamı Mehmed Emin Efendi*, her gün bu dârü'l-kurrâda Kuran-ı Kerim okuyup sevabını Keban Madeni'nde vefat etmiş eminlerin ruhuna hediye etmek üzere günlük 16 akçe *dua-gû* vazifesi ile görevlendirilmişti.

Keban Madeni'nde inşa olunan *mekteb-i şerif* için sıbyan eğitiminde uzman, sâlih ve ağırbaşlı bir kişi olan es-Seyid Abdullah Efendi ibn İbrahim günlük 16 akçe ile muâllim atanmıştı (TSMA, d. 6973; d. 7076). Cafer Paşa'nın Arapgir'deki camisinde vaaz ve nasihat eden Şeyh Mustafa Efendi, Pazartesi de dâhil buradaki vaazını devam ettirmesi için günlük on akçe ile görevlendirilmişti. Benzer şekil-

3 Harput Müftüsü el-Hac Osman'ın ismi, ünlü kıraat âlimi Abdülfettah Paluvî'nin Zübdetü'l-İrfan kitabının 1769 tarihli müellif nüshasında kendi el yazısı ve mührü bulunan takrizde geçmektedir. Ayrıca Müftü bir eşkiya saldırısı sonucunda Harput'taki evinde katledilmiştir. Bkz. *Harput Yollarında*, 1959: II, 413.

de Arapgir’de Şeyh Hasan Bey Camii’nde vâiz olan Şeyh Mehmed Efendi’ye, bu camideki vâizlik görevi Pazartesileri de dâhil olmak üzere devam etmesi koşuluyla günlük 10 akçe tahsisat ayrılmıştı.

Bunların yanında birçok kişi dua etmek üzere görevlendirilmişti. Keban’da Hâtibzâde Ahmed Efendi günlük 10 akçe ile, Çemişgezek sakinlerinden Seyyid İsmail Efendi 12 akçe ile, Harput mahkemesi başkâtibi Mehmed Efendi günlük 12 akçe ile, Keban Madeni sakinlerinden Necati es-Seyyid Ahmed Efendi günlük 7 akçe ile duâ-gû atanmıştı. *Beşiktaş’ta medfûn eş-Şeyh Yahya Efendi’nin* imamı Hacı Mustafa Efendi b. Ali’ye de günlük 15 akçe, Çemişgezek’te bulunan müftü efendiye günlük 20 akçe duâ-gû vazifesi verilmişti. Bunların yanında her yıl Şam’da Şeyh Murad Efendizâde es-Seyyid Ali Efendi ve *Cami-i Emeviye’de makam-ı Zeynel Abidin’de* mukim Şeyh Hasanü’l-Bağdadî’ye verilmek üzere 500 kuruş kesintisiz mütevellilerce gönderilmesi şart koşulmuştu. Ayrıca Şeyh Hasanü’l-Bağdadî bu

görevde kaldıkça kendisine günlük 40 akçe duâ-gû ücretinin de her yıl verilmesi ve kendisi vefat ederse evladına verilmeye devam edilmesi şart koşulmuştu (TSMA, d. 6973: vr. 17-18).

Keban’da saray bitişiğindeki *Ağa Camii* imamlarına günlük 4 akçe verilip, imamet görevlerinde tembellik etmemeleri şart koşulmuştu. Ramazan-ı Şerîfte Kuran-ı Kerîm tilaveti ile halkı ferahlatan es-Seyyid Mehmed b. Mehmed günlük 6 akçe ile görevlendirilmişti.

Ayrıca Keban’da kullanılan içme sularının yollarının muhafaza ve tamiri için uygun olacak birisi günlük dört akçe ile vazifelendirilmişti (TSMA, d. 6973: vr. 17). Bunun yanında kış günlerinde Keban sarayına gelip giden halkın, kar ve buzdan sıkıntı çekmesini engellemek ve rahat geçmesini sağlamak amacıyla yolları temizlemek ve geçenlere yardım etmek üzere İsa bin Abdullah günlük beş akçe ile görevlendirilmişti (TSMA, d. 6973: vr. 17; d. 7076).

Tablo-1: Harput Dârü’l-kurrâsı ile Keban Sıbyan Mektebinin Görevlileri ve Aldıkları Ücretler⁴

Görevliler	Görevi	Aldığı Ücret/ Yevmi
Hâfız Hacı Mustafa Paşa (Kendisini atamış)	Mütevelli	40 akçe
Keban Ayanından Hacı Osman Ağa	Câbi ve Nâzır	15 akçe
Tokatî eş-Şeyh Halil Efendi ibni Ali ¹	Şeyhü’l-kurrâ	36 akçe
Harput müftüsü el-Hac Osman bin Mehmed ²	Muhaddis	24 akçe
Arapgir Cafer Paşa Camii Vâizi Şeyh Mustafa Efendi	Vâiz/Nâsih	10 akçe
Arapgir Şeyh Hasan Bey Camii Vâizi Şeyh Mehmed Efendi	Vâiz/Nâsih	10 akçe
Keban’daki Sıbyan Mektebine es-Seyid Abdullah Efendi ibni İbrahim	Muâllim	10 akçe
Duâ-gû Vazifesi Verilenler		
Harput Ağa Camii İmâmı Mehmed Emin Efendi	Duâ-gû	16 akçe
Hâtibzâde Ahmed Efendi	Duâ-gû	10 akçe
Çemişgezekli Seyyid İsmail Efendi	Duâ-gû	12 akçe
Harput Mahkemesi Başkâtibi Mehmed Efendi	Duâ-gû	12 akçe
Keban Madeni’nden Necati es-Seyyid Ahmed Efendi	Duâ-gû	7 akçe
Beşiktaş’ta medfûn eş-Şeyh Yahya Efendi’nin imâmı Hacı Mustafa Efendi b. Ali	Duâ-gû	15 akçe
Çemişgezek Müftüsü	Duâ-gû	20 akçe
Şam’da Şeyh Hasanü’l-Bağdadî	Duâ-gû	40 akçe

4 TSMA d. 6973: vr. 14-21 ve TSMA d. 7076.

Muhtelif Hususi Görevler		
Keban Ağa Camii Şerifindeki imâmların görevlerinde tembellik etmeleri için	İmâmlık	4 akçe
es-Seyyid Mehmed b. Mehmed	Ramazanda Kur'an Tilaveti için	6 akçe
Keban içme suyu borularından sorumlu görevli	Suyolcu	4 akçe
Keban sarayına kışın gelip gidenler için yolları temizleyen ve onlara yardım eden görevli (İsa bin Abdullah) ³	Yol Bakımcı	5 akçe
Toplam Ücret		302 akçe
Ayrıca, Şeyh Murad Efendizâde es-Seyyid Ali Efendi ve Şam Camii-i Emeviye'de makam-ı Zeynel Abidin'de mukim Şeyh Hasanü'l-Bağdadî'ye	Yıllık	500 kuruş/ her yıl

Vakfın Gelirleri⁵

Vakfın gelir kalemlerinden biri Han-ı Ferh (Han-ı Nuh) idi. Bu han, Mustafa Paşa tarafından Keban Madeni'nde akan Fırat Nehri kenarında gelir getirmek üzere inşa edilmiş ve adı geçen kurumlara vakfedilmişti.

Akyazı kazası Hendek kasabasında Başbikâr Mahallesi'nde sekiz mermer kurnalı ve iki ma'sure suyu bulunan erkek hamamı, hemen yanındaki han ve mülk bahçe kiraya verilecek ve gelirleri vakfa harcanacaktı.

Paşa, 1768 yılında vezaret görevini almaya geldiği İstanbul'da bulunduğu sırada, vakıf gelirlerine bazı ilaveler yaparak zeyil bir vakfiye düzenletmişti. Buna göre İstanbul'da kendi mülkü olan arsa, ev ve meyve ağaçlarından oluşan bahçenin gelirlerini de vakfetmiştir. Bunlar ise şu şekildedir: İstanbul'da Kasap İlyas Mahallesi'ndeki arsa ile arsa içinde bir ev, günlük iki akçe ile evin bitişiğinde birçok meyve ağacından oluşan bahçenin günlük bir akçe ile kiraya verilmesi ve bu kira gelirlerinin daha önceden belirtilen vakıf binalarının tamirine ve görevlilerin ücretlerine sarf edilmesi şart koşulmuştu.

Ayrıca Mustafa Paşa, 10.500 kuruş nakit parasını da vakfetmişti. Bu paranın uygun şekilde gelir getirecek bir yere yatırılmasını istemişti. Bu gelirlerden arta kalan paranın ise, daha sonra kendisinin belirleyeceği görev ve görevlilere aktarılmasını

istemişti ki bu şartı da vakfiyede yoktu denilerek daha sonra problem çıkarılmasını önlemek için koydurmuştu.

Tablo-2: Vakfın Gelir Tablosu

Vakfın Akarı	Mevkii
Han-ı Nuh	Keban Madeni'nde Fırat Nehri kenarında
Hamam, Han ve Mülk Bahçe	Akyazı Kazası, Hendek Kasabası, Başbikâr Mahallesi'nde
Arsa, Arsadaki Ev ve Bahçe	İstanbul Kasap İlyas Mahallesi'nde
10.500 Kuruş Nakit Para	Para Vakfı

II. Malatya Camii Vakfı

Mustafa Paşa'nın Malatya Aspozi'de inşa ettirdiği caminin teşekkül belgesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 601 numaralı defterin 146. sayfa 188. sırasında kayıtlı vakfiye suretidir. Bu vakfiye suretindeki kayda göre vakıf "Gurre-i Receb H. 1183/M. 31 Ekim 1769" tarihi taşımaktadır.

Kuruluş Amacı

Ispanakçı Hâfız Mustafa Paşa, vezir unvanı ile Malatya mutasarrıflığı ve maden emniyeti görevlerini deruhte ettiği sırada (1769)⁶ Malatya'da Aspozi

5 T SMA d. 6973: vr. 15-18, T SMA d. 7076.

6 "el-Hac Hâfız Mustafa el-vezirü'l-mutasarrıf bî Malatya ve Emînü Meâdinü's-Sultaniyye". VGMA, 601: 146/188.

denilen mahalde sınırları açıkça izah edilen yerde daha önce mevcut olan⁷ ancak belirtilen tarihte harap olup yıkılan, vakfı mevcut olmayan ve cemaati kalmayan camiyi, eski vâkıfın ruhunu şâd etmek üzere yeniden bina etmeye karar verdi. Bu camiyi *vâkıf-ı sâni* olarak inşa eden Mustafa Paşa, Malatya'da satın aldığı birçok gayrimenkul malını da gelir olarak vakfa aktardı.

Yönetimi

Paşa, vakfın tevliyetini Seyyid el-Hacc Mehmed Ağa'ya bırakmıştı. Müteveli vakfın gelirlerini toplayıp camii aydınlatılmasına sağlayacak, müştemilatının bakım ve onarımını yapacaktı. Bunun dışında vakfiyede adı belirtilen görevlerde miktarı belirli ücretler ile görevlileri istihdam edecekti. Vakfın gelirleri toplandıktan sonra giderler karşılanacak ve fazla kalan para ile vakfa gelir getirecek gayrimenkuller satın alınabilecekti. Son olarak vakfın düzgün işletilmesi ve görevlilerinin liyakat sahibi kimselerden seçilmesi şart koşulmuştu. Ayrıca vakfın işleyişini aksatanlara da beddua edilmişti.

Vakfın Gelirleri

Bugün Tahtalı Minare olarak bilinen cami vakfının gelirlerine bakıldığında bunların çoğunlukla Mustafa Paşa tarafından satın alınan gayrimenkuller olduğu görülmektedir. Vakfiyedeki veriler incelendiğinde bu mülklerin kimlerden satın alındığı ve hangi mahalde buldukları tespit edilebilmektedir. Bunlar bahçe, hamam, dükkân ve arsadan oluşmaktaydı. İki kıt'a bahçe Alacakapı'da, bir bahçe Ali Bey Mahallesi'nde ve hissesinin yarısı vakfa ait olan bir bahçe de şehir merkezinde bulunmaktaydı. Vakfa gelir getiren diğer bir müessese ise Malatya şehir merkezinde Cami-i Kebir Mahallesi'nde bulunan Kumacık Hamamı'ydı. Çoğunluğu nefis-i şehir denilen şehir merkezi ve Aspozi Mahallesi'nde yer alan on iki bâb dükkân vardı. Caminin hemen bitişiğinde yer alan arsa da vakfa gelir getirmek üzere her yıl kiraya verilecekti. Aşağıdaki tabloda vakfın gelirleri, buldukları mevki ile nasıl ve kimden satın alındıkları belirtilmiştir.

Tablo-3: Vakfın Gelirleri ve Görevlileri⁸

Akarın Adı	Mevkii	Nasıl Elde Edildiği/ Şartları
2 kıt'a Bahçe	Alacakapı/ Malatya	İştira/Zabıtcızâde el-Hac Yusuf Ağa ve Amimizâdesi Osman Ağa nâm kimselerden
Bahçe	Ali Bey Mah/ Malatya	İştira/ Kasab Cin Ali'nin oğlu İsmail Ağa nâm kimseden
Bahçe (Nısf)	Nefs-i Şehir	İştira/İsmail Ağa'dan
Kumacık Hamamı	Nefs-i Şehir/ Camii Kebir Mahallesi	İştira/Rub' hisse (1/4), Şurelizâde el-Hac Bektaş Ağa'nın ehli Ayşe binti el-Hac Mehmed Ağa nâm hatundan
2 Bâb dükkân	Nefs-i Şehir/ Malatya	İştira/Hacı Nebi oğlu el-Hac Abdulğafur'dan
1 Bâb dükkân	Nefs-i Şehir	İştira/ Vaizzâde el-Hac Halil Efendi'den
1 Bâb dükkân	Nefs-i Şehir	İştira/Cin Ali'nin Yeğeni Osman'dan
2 Bâb dükkân	Aspozi nâm mahalde Kumacık Pazarı kurbunda	İştira/Şurelizâde el-Hac Bektaş Ağa'dan/ senelik otuzar akçe mukataa-i zemin
3 Bâb dükkân	Aspozi	İştira/Ferah Bey oğlu Ahmed Bey'den
1 Bâb dükkân	Aspozi	İştira/Zabıtcızâde el-Hac Yusuf Ağa'dan
2 Bâb dükkân	Aspozi	İştira/Mazmanzâde el-Hac Hâfız Ahmed Efendi'nin vârislerinden/ her sene Lala Paşa Vakfı'na seksener akça mukataa-i zemin verir.
Kadîmi Arsa	Cami bitişiğinde	Her yıl müteveli tarafından dışardan birilerine kiraya verilerek vakfın tamirine harcanması şartı var.

Not: Bu gayrimenkullerin sınırlarını belli eden ifadelerden, bölgede bulunan esnaf ve sair yerleşim birimlerini görmek mümkündür.

⁷ Camiinin daha önceki adı Atif Paşa olmalıdır. Zira vakfiyede şu ifade ile durum belirtilmiştir: "Hasbeten lillahi ve taleben İfî-merdatillahi teâlâ ta'mir ve inşâ eylediğimiz Atif Paşa Camii demekle mâruf cami-i şerîf". VGMA, 601: 146/188.

⁸ VGMA, 601: 146/188.

Vakfın Görevlileri ve Ücretleri

Vakfa mütevellî olarak Seyyid el-Hac Mehmed Ağa günlük on akçe ile atanmıştı. Mütevellî vakfın kira ve sair gelirlerini toplayıp caminin aydınlatılmasına sağlayacak, vakıf kurumunun bina ile bahçelerinin bakım ve onarımını yapacaktı. Vakfın işleyişini takip ve teftiş üzere o sırada Malatya müftüsü el-Hac Mahmud Efendi günlük yedi akçe ile nâzır atandı. Vakıfta görevli dersiam günlük üç akçe karşılığında halka faydalı ilimler okutacaktı. Vaiz ise yine günlük üç akçe ile halka vaaz ve nasihat edecekti. İmam için ilginç bir şart koyulmuştu. Buna göre imamın özü olmadığına yerine vekil bırakmaması karşılığında kendisine beş akçe tahsis edilmişti. Benzer şekilde beş akçe ile iki de hâtip atanmıştı. Caminin temizlik ve düzeninden sorumlu ferraşa iki akçe verilecekti. Kandil ile aydınlatma işlerinden sorumlu kişiye iki akçe verilecekti. Vakfiyeden anlaşıldığı üzere Hâfız Mustafa Paşa, inşa ettirdiği caminin yanına bir sıbyan mektebi yaptırmıştı. Bu sıbyan mektebine bir muallim atanmış ve kendisine günlük iki akçe tahsisat ayrılmıştı. Camide imama yardımcı olmak üzere atanan iki müezzinden, birine altı akçe verilirken diğerine dört akçe verilmişti. Vakıfta Kur'an okumak ve hatim indirmek üzere her birine günlük üç akçe verilen iki kişi daha atanmıştı. Vakıfta

ilaç yapan ve hastaların tedavisiyle uğraşan eczâhan üç kişi ikişer akçeyle görevlendirilmişti. Camide her gün sabah namazından sonra Yasin-i Şerif okuyan kişiye üç akçe ödenmişti. Akşam namazından sonra da İhlas-ı Şerif okuyan üç kişiye günlük ikişer akçe ödenmişti.

Hâfız Mustafa Paşa, kendi kurduğu camiinin yanı sıra Aspozi'de bulunan Şurelizâde Mahmud Ağa Camii görevlilerinin ücretlerini de bu vakıftan ödemekteydi. Bu camiinin imamına üç akçe, dersiamına iki akçe ve müezzine iki akçe olmak üzere toplam yedi akçe ödenecekti. Ödenecek bu miktar için görevlilerin günde beş vakit namazdan sonra Hâfız Mustafa Paşa ve ailesinin ruhuna bir Fatıha, üç İhlas ve on bir Selâvat-ı Şerife okumaları şart koşulmuştu.

Bunların dışında vakfın giderlerinden baha-yı şem' ve berat olarak kaydedilen mum ve aydınlatma için iki akçe, haşır için bir akçe, caminin düzeni için iki akçe, saat tamiri için üç akçe ödenmişti. Vakfın gelirlerini toplayan cabîye de dört akçe ödenecekti. Bütün bu görevlilerin ücretleri ve diğer ödeneklerle birlikte vakfın toplam gideri günlük 90 akçeydi. Aşağıdaki tabloda vakıfta görev yapanlar, aldıkları ücretler ve görev şartları yer almaktadır.

Tablo-4: Görevliler ve Aldıkları Ücretler⁹

Görevli	Alacağı Ücret/ Yevmi	Şartlar
Dersiam	3 akçe	
Vaiz ve Nâsîh	3 akçe	
İmam	5 akçe	Şer'i özü olmadığına yerine vekil bırakmaması şartı var
Hâtib	5 akçe	
Ferraş	2 akçe	
Kayyim-ı Kandil	2 akçe	
Yeniden inşa olunan sıbyan mektebine muallim	2 akçe	
Müezzin-i evvel	6 akçe	
Müezzin-i sâni	4 akçe	
Devirhân-ı evvel	3 akçe	
Devirhân-ı sâni	3 akçe	

9 VGMA 601/146/188.

Üç nefer Eczâhan	2'şer akçe	
Yasinhân	3 akçe	Sabah namazından sonra
Üç İhlahân	2 akçe	Akşam namazından sonra
Aspozi'de Şurelizâde Mahmud Ağa Camii'nde görev yapan aşağıdaki görevlilerin ücretleri de bu vakıftan ödenecekti	İmam: 3 akçe Dersiam: 2 akçe Müezzin: 2 akçe	Bu görevlilerin günde beş vakit vâkıfın ve ailesinin ruhuna bir Fatıha, üç İhlas ve on bir Salâvat-ı şerife okuyacaktı.
Baha-yı Şem' ve Berat	2 akçe	
Haşir	1 akçe	
Timar-ı camii	2 akçe	
Bera-yı tamirâtı müsakkafatı saat	3 akçe	
Cabî	4 akçe	
Hâtib	5 akçe	
Nâzır	7 akçe	O sırada Malatya'da müftü olan el-Hac Mahmud Efendi'ye verildi, ondan sonra da Malatya müftüsü olanlara bırakılacaktı
Mütevelli	10 akçe	Hacı Abdizâde Seyyid el-Hac Mehmed Ağa tayin edildi ve ondan sonra da ailesinden gelenlere bırakılacaktı.
Toplam: 90 akçe (yevmi/günlük)		

Yukarıda belirtildiği üzere Hâfız Mustafa Paşa, bugün eski Malatya olarak belirtilen Battalgazi sınırları dâhilinde yer alan ve 18. yüzyılda Aspozi denilen mahalde daha önceden vakıf olarak inşa edilmiş ancak zamanın yok ediciliğine dayanmayarak bir süre sonra yıkılan ve cemaatsiz kalan camiinin yerine yeni bir camii inşa ettirdi. Bu camiinin yanında bir de çocukların eğitim alabilecekleri sıbyan mektebi yaptırdı. Mustafa Paşa'nın vakfiyesinde yer alan şartlara bakıldığında vakfın tamamen hayrî olduğu ve kendisiyle birlikte ailesine sevap kazanma amacı taşıdığı görülmektedir.

Vakıf kurumunun temel amacı çevrede yaşayan halkın ibadetlerini temiz, ferah ve düzenli bir ortamda yapmasını sağlamaktır. Daha sonra Tahtalı Minare Camii adını alacak olan Hâfız Mustafa Paşa Camisi temelinde mahalle halkına ibadet kolaylığı sağlarken, aynı zamanda vaiz ve hatib verdiği vaazlarla halkı bilinçlendirmekteydi. Bunun dışında camii aynı zamanda bir eğitim kurumu işlevi görmektedir. Burada vazifeli dersiam tarafından mahalle halkına "faydalı ilimler" denilen İslâmî

ilimlerden kıraat, fıkıh, hadis ve sair ilmihal bilgileri öğretilmekteydi. Caminin hemen yanında yer alan sıbyan mektebinde muallim olarak görevlendirilen kişi tarafından küçük çocuklara okuma yazma, Kuran-ı Kerim ve sair temel dini bilgiler talim ettirilmekteydi.

III. Arapgir Vakfı

Hâfız Mustafa Paşa'nın Arapgir'deki medrese ve kütüphane vakıflarına ait vakfiye Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi'nde defter kataloğu TSMA d. 7052 numarada kayıtlıdır. Bir defter içine sonradan ilştirilen ve iki varaktan oluşan vakfiye eksik bırakılmıştır. Bu vakfiyenin zeyli olan tam bir sureti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 742/86/41 numarada kayıtlıdır. Vakfiye Harput kadısının huzurunda düzenlenmiş ve kendisinin onayı ile tasdik olunmuştur. Giriş kısmında Harput kadısı Seyyid Bilal'in mührü bulunmaktadır. VGMA'da bulunan zeyl vakfiye suretinde H.1190/M.1776 tarihinde

kaydedildiği yazılıdır. Ancak TSMA d.7052'nin metninde "Hâfız Mustafa Paşa Şam valisi ve emîr-ül-hac olduğu sırada (1772-Eylül-Ağustos 1773) Arapgir kasabasında medrese talebesi çocukların yatılı kalabileceği mekân eksikliğinden dolayı buraya iki medrese yapmaya karar verdi" denmektedir. Bu kayıttan vakfın yapılış tarihinin daha erken bir döneme tekabül ettiğini öğrenmekteyiz. Bu sırada Şam valiliği yanında Keban ve Ergani maden emniyeti görevi de kendi uhdesindeydi. Vakfiyenin tescili sırasında kendisi de Keban'da bulunmuş olmalıdır.

Kuruluş Amacı

Paşa, gerek Arapgir'de meskûn olan gerekse şehir dışardan gelip ilim talep eden medrese öğrencileri için yatılı iki medrese yaptırdı. Zira buradaki müderrisler ve hocalar okutacak öğrenci bulmakta zorluk çekmekteydi, böylece yatılı medrese ile dışardan gelecek kişilere de eğitim imkânı sağlandı. Bu medreselerden biri eski Arapgir şehir merkezinde iken, diğeri şehirden az uzakta bahçeler denilen bölgedeydi. Vakfiyenin tescili sırasında şehirdeki medrese tamamlanış iken, bahçeler bölgesindeki inşası devam etmekteydi. Şehirdeki medresenin 18 hücresi ve hemen bitişğinde

bir kütüphanesi mevcuttu. Bu kütüphanedeki kitapların nasıl kullanılacağı ve muhafaza edileceği vakfiye şartnamesine ayrıntılı olarak yazılmıştı.

Vakfın Yönetimi

Hâfız Mustafa Paşa bu hayrî vakfın sağlıklı bir şekilde işlemesi için mütevelliyeye olarak, medrese yaptığı evin sahibi İbrahim Paşa'nın kızını atamıştı. Mütevelliyeye, hizmetin devamı için vâkıfın bağışladığı mülklerin kiralalarını toplayacak ve medreselerin eğitim işlerini takip edecekti. Arapgir'de işletilen değirmenin ve ziraat yapılan tarlada elde edilen zahire ile pamuğun parası da vakfın geliri-ne aktarılacaktı. Böylece toplanan bu paralar ile medrese binalarının tamir ve bakımını sağlanacaktı. Vakfiyede medrese ve kütüphanenin vazifelilerine ödenecek miktar yıllık 426 kuruş olarak belirtilmiş ve bu toplanan miktarı mütevelliyeye hanım, vazifelilere dağıtılmak üzere Hâfızıye müderrisine teslim edecekti. Müderris de vazifelere belirtildiği şekilde bu paraları dağıtacaktır. Ayrıca artan parayı mütevelliyeye elinde tutarak vakıf için gerekli yerlere harcayabilecekti. Mütevelliyeye hayatta oldukça bu görevi ifa edecek, kendisi vefat ettikten sonra görev önce erkek nesline, eğer erkek nesli kalmaz ise kız nesline devredilecekti.

Tablo-5: Vakfiyeye Göre Görevliler ve Alacakları Ücretler¹⁰

Görev	Görevli Sayısı	Alacağı Ücret (Yevmi)	Görevlinin İsmi
Mütevellî (ye)	1	60 akçe	İbrahim Paşa'nın kızı
Müderris	2	20 akçe	
Hâfız-ı küttâb	2	18 akçe	
Câbi	1	6 akçe	
Muîd	1	6 akçe	
Ferrâş	2	5 akçe (her birine)	
Nâzır	1	10 akçe	
Nüvvâb (Bevvâbin)	1	6 akçe	
Duâ-gûy	4	3 akçe (her birine)	
Medresede toplam 18 hücre bulunmakta ve her bir hücreye günlük 2 akçe verilmekte			
Toplam gider: 222 akçe (yevmi/günlük)			
Toplamda görevlilere yıllık ödenecek miktar: 426 kuruş			

¹⁰ TSMA d. 7052 ve VGMA 742/86/41.

Tablo-6: Vakfın Gelirleri

Arapgir Hurûc köyünde Muhtarbaşı İsmail'den alınan iki göz değirmen ve hemen bitişiğindeki bir Harput kilesi tohum ekilen tarla.	
Erzurum sur içinde Rüstem Paşa vakfına dâhil Attarlar Çarşısı'nda altı kıt'a dükkân ve bir han	Bu dükkânların sınırı ve kimlerden alındığı belirtilmiştir. Erzurum Attar esnafı ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.
Erzurum Lala Paşa Camii yakınında on üç bâb oda ve bir bâb fevkânî hân-gâh	Sınırları ve komşuları ayrıntılı verilmiştir.
Erzurum sur içinde Rüstem Paşa vakfına dâhil Attarlar Çarşısı'nda bir dükkân	
Erzurum Kazazlar Çarşısı'nda bir dükkân	Sınırları ve etrafı detaylı anlatılmış.

Yukarıda ayrıntıları verilen Arapgir'de bir değirmen ve tarla, Erzurum'daki dükkânlar ve han kahvehânesi bu medreseler ile kütüphanenin geliri olarak aktarılmıştır. Bu mülklerin kiralari toplanacak ve medrese ile kütüphanenin hizmetleri ile hizmetlilerine aktarılacaktır.

Vakfın şartları

Bu medreselerde her hücrede iki talebe kalacak, eğer sayı fazla olursa, anlaşmaları şartıyla, üçer kişi de kalabilecekti. Medresede kalacak talebeler öncelikle garibandan seçilecek, ancak garibanlardan olmazsa şehir sakinlerinin çocukları da olabilecekti. Vakfiyenin sonunda yer alan hükme göre eğer kütüphaneden bir kitabın ödünç verilmesi gerekir ise hâfız-ı küttâb o kitabının fiyatının en az iki katını rehin olarak alacak, aksi takdirde kitap ödünç verilmeyecekti. Böylece kütüphane kitaplarının kaybolması ve eksilmesi engellenmiş olacaktır.

Hâfız Mustafa Paşa, Ağustos 1776'da Bağdat dönüşü Ergani'de iken yaptırmış olduğu bu iki medrese ve kütüphanenin vakfının gelirlerine Eslimiye kazasında bulunan vakıflarının gelirinden bazılarını bağışlamış ve bunlar için Arapgir'de tekrar bir zeyil vakfiye düzenlenmişti. Buna göre her yılın Muharrem ayında Arapgir'deki medrese ve kütüphane ile buradaki talebenin gideri olan 142 akçe Eslimiye kazası vakfından verilecekti. Eğer bu gelirden bir problem yaşanır ise tekrar Erzurum'daki vakfı gelirlerinden tahsil edilebilecekti (Zeyl vakfiye: VGMA, 742: 86/41).

Zeyil vakfiyede bu vakfın 6 Ağustos 1780'de Haremeyn-i Şerifeyn vakfına dâhil edildiğine dair şu kayıt yer almaktadır:

“Sâbıkan Erzurum Valisi merhum Hâfız el-Hâc Mustafa Paşa Evkâfı olan Arabgîr Kasabası'nda vâki' evkâfının vakfiyesi müşarûn-ileyhin binâ eylediği medresenin müderrisi eş-Şeyh Mehmed Efendi'nin arzuhalı, halen Haremeyn-i Şerifeyn Müftüsü Mevlanâ es-Seyyid Ali Behçet Efendi'nin i'lâmıyla sâdir olan fermân-ı âli mûcibince Haremeyn-i Şerifeyn Muhasebesi'ne kayd olunmağla düstûr-ı'lamel tutulmak için aynıyle iş bu suret verildi”. (VGMA 742/86/41).

Sonuç

Hâfız Mustafa Paşa, taşrada ilk görevi olan Keban ve Ergani Maden Eminliğini aldığı 1763'ten hemen bir yıl sonra ilk vakıf eserlerini Keban ve Harput'ta teşekkül ettirdi. Vakıf binalarında çoğunlukla ibadet ve dinî eğitim kurumlarını tercih etmişti. Böylece inşa ettirdiği kurumlarda önceliğini Kuran-ı Kerim'in doğru okunması ve ibadetlerin rahat yapılmasına verdi. Bu amaçla kurduğu binalar darü'l-kurra ve sıbyan mektebiydi. Tabiatıyla kurumların yanında hizmet edecek vazifelilere bakıldığında da Mustafa Paşa'nın bölgedeki din adamlarına değer verdiği ve onların maddi refahı için çaba ve para harcadığı dikkati çekmektedir.

Paşanın ikinci vakfı, 1768 yılında Malatya'da yaptırdığı camiydi. Hayrî ve uhrevi niyet taşıyan ikinci

vakfı da ibadetlerin rahat ve ferah bir ortamda yapılmasını amaç edinmişti. Bunun yanında Mustafa Paşa, Keban'da yaptığı gibi, eksikliğini hissettiği, sıbyan mektebinin birini de Malatya Aspozi Mahallesi'ndeki caminin bitişiğine inşa ettirdi. Sıbyan mektebinde mahallenin çocuklarına temel eğitim verilirken, caminin içinde de dersiam olarak atanan kişi yetişkinlere İslamî ilimleri okutmaktaydı.

Mustafa Paşa'nın eğitime adanmış üçüncü vakfı 1773'te Arapgir'de inşa ettirdiği ve daha sonra "Hâfızıye Medreseleri" adı verilecek kurumlardı. Hâfızıye adı kurucusu Mustafa Paşa'nın Hâfız unvanından kaynaklanmaktaydı. Mustafa Paşa, bu medreseleri yatılı olarak tasarlamış ve özellikle çevre bölgelerden Arapgir'e gelen yoksul çocukların eğitim almasını istemişti. Ancak Arapgir merkezinde ikamet eden çocuklar da faydalanabileceklerdi. Paşa, yoksul çocuklar için eğitimlerini sürdürecektir burs kabilinden bir tahsisat da ayırmıştı. Böylece Arapgir'de okutacak öğrenci bulamayan müderrislerin sorunu çözülmüş oldu. Medreselerdeki hoca ve öğrencilerin kitap ihtiyacı da vâkıf Mustafa Paşa tarafından düşünülmüş ve bir medresenin hemen bitişiğinde bir kütüphane binası kurulmuş ve kütüphane için gerekli kitaplar sağlanmıştı. Bu vakıflarıyla Mustafa Paşa, Arapgir'in eğitim ve kültür hayatında önemli bir rol oynamıştı. Çünkü Anadolu'nun birçok şehrinde olmayan iki kurum tesis ederek ilim merkezi oluşturmuştu. Paşanın tesis ettiği bu medreseler birçok ilim adamı ve hoca yetiştirerek XIX. yüzyılın sonunda kadar bölge halkına hizmet verecekti.

Paşanın kurduğu vakıfların ekonomik boyutu da bölge için oldukça önemliydi. Öncelikle Mustafa Paşa vakıf kurmak için Malatya, Arapgir, Keban, Harput, Hendek, Erzurum ve Eslimiye'de birçok gayrimenkul satın almıştı. Bu mülklerin el değiştirmesi her bir şehirdeki mal sahiplerine iktisadi kazanç getirdiği kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanında her bir kurumun inşası sırasında satın alınan malzeme ve insan gücü de yöreye ekonomik girdi olarak hesaba katılabilir. İstanbul, Erzurum ve Hendek gibi mali olarak daha gelişmiş yerlerdeki mülklerin kira ve sair gelirleri Arapgir, Malatya, Keban ve Harput'a aktarıldı. Böylece Mustafa Paşa'nın vakıfları, maişetini dinî alandan kazanan müderris, dersiam, imam, hatip, müezzin ve duâ-gû görevi ifa eden kişilere gelir kapısı

olmuştu. Yine bu kurumların hizmet ve bakım gibi birçok sektöründe çalışan kişilere istihdam alanı yaratmıştı. Bütün bunların ötesinde devletin karışılması gereken eğitim ve ibadet yatırımları, vakıf kurumu eliyle yürütülerek merkezi hazineden para çıkması engellenmiş oluyordu.

Vakıfların öncelikle eğitim kurumları eliyle okuma yazma oranını artırarak şehrin kültürel seviyesini yükseltme yönüyle sosyal bir katkısının olduğu belirtilmelidir. Birçok Anadolu şehrinde olmayan bir kütüphane kurarak Arapgir'in sosyo-kültürel alanını genişlettiğinden bahsedilebilir. Hâfız Mustafa Paşa'nın vakıfları genellikle toplumsal alana yöneliktir. Belki de eksikliğini hissettiği din adamlarının toplumu etkileme ve onları eğiterek yönlendirme amacı vardı. Nitekim vakfiyedeki şartlarda bunu yoğun şekilde vurguladığı görülmektedir. Benzer bir durum da Keban'daki vakıfta suyunun tamiri için bir kişiyi görevlendirmesi ve Keban sarayına kışın gelip giden kişilerin rahatça yürümesi için yoldaki kar ve buz temizleyen birini görevlendirmesi ve ona tahsisat ayırması vakfın sosyal yönüne dikkat çekmektedir. Bütün bunlara bakıldığında paşanın vakıflar yoluyla bölge halkı, öncelikle din adamları ve şehrin ileri gelenleri üzerinde etki yaratmak ve toplumda saygınlık ve meşruiyet kazanma amacı taşıdığı da ifade edilebilir.

Bu vakfiyelerin incelenmesi sonucunda günümüzde artık mevcut olmayan cami, medrese, mektep, han ve hamam gibi birçok yapı tespit edilebilmektedir. Örneğin Harput'taki darü'l-kurra ile Keban ve Malatya'daki sıbyan mekteplerinin varlığını ancak bu vakfiyelerden öğrenebilmekteyiz. Bunun yanında Arapgir'de kurulan iki medrese ve kütüphanenin kim tarafından kurulduğu ve isminin ne olduğu bilinmemektedir. Nitekim Hâfızıye olarak adlandırılan medresenin yanına inşa edilen kütüphane bugün Molla Eyüp Mescidi olarak bilinmektedir. Benzer şekilde Malatya'da bugün Tahtalı Minare olarak bilinen caminin ve yine yanında Tahtalı Hamam olarak bilinen hamamın adı vakfiyeden tespit edilmiştir. Caminin banisi Mustafa Paşa olduğundan adının da Hâfız Mustafa Paşa Camii olması gerekmektedir. Aynı şekilde caminin yakınında yer alan ve vakfa gelir getiren hamamın adı vakfiyede "Kumacık Hamamı" olarak geçmektedir.

Kaynaklar:

1-Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):
BOA, C. DH. 310/15458.
BOA, DH. MKT. 719/61 ve 980/35.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA d.)
TSMA, d. 6973. ; TSMA, d. 7076; TSMA, d. 7052.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA):
VGMA, 601: 146/188; VGMA, 742: 86/41.

2-Kaynak ve Araştırma Eserler

- Alanoglu, Murat (2015). "Elazığ Eğitim Tarihine Katkı: Vezir İspanakçızâde Hâfız Mustafa Paşa'nın Harput ve Keban'da Kurduğu Eğitim Müesseselerine Dair İki Vakfiye". *Tarihten Günümüze Elazığ Uluslararası Kongresi Bildirileri*, II, Ankara. s. 741-760.
- Alanoglu, Murat (2016). "18. Yüzyılda Maktûl Bir Osmanlı Veziri: Bağdat Valisi Hâfız Mustafa Paşa (İspanakçızâde) ve Katli Meselesi". *Ciépo 22*, Trabzon 4-8 Ekim 2016, (Sözlü sunum, Aralık 2017'de yayımlanacak)
- Behar, Cem (2014). *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Beşirli, Mehmet (2010). "Vakıf Kurumunun Önemi ve Tokat'ta Hamza Bey Evkafı Üzerine Bazı Bilgiler". *History Studies*, Volume 2/1: s. 32-44.
- Bilgin, Sabit (2014). *Osmanlı Döneminde (1725-1920) Keban Madeni Eminleri ve Keban Kaymakamları*. İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, Çeşmî-zâde Tarihi (1959). Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul, Enderun Yayınları.
- Göksu, Süleyman (1993). *Mehmed Hasib Ruznâmesi (H. 1182-1195/M.1768-1781)*. M. Ü. Türkiyat Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Sunguroğlu, İshak (1959). *Harput Yollarında*. C. II, İstanbul.
- Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'it-Tevârih (1978). Haz. M. Münir Aktepe, C. III, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1986). "Vakıf". İA, C. 13, İstanbul: s. 153-172.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1989). "İslam'da Vakıf". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 14, İstanbul: s. 19-68.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara, TTK.